

Η ορολογία η σχετική με την δημόσια διοίκηση στην αρχαία Κρήτη

Angel Martinez

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο πολιτικό καθεστώς της Κρήτης υπάρχουν τρεις κύριες αρχές: Κόσμοι, Αρχαία Βουλή και Εκκλησία του δήμου. Κατά την ελληνιστική εποχή οι κόσμοι είναι επίσης γνωστοί μερικές φορές ως «δαμιοργοί, κοσμητήρες και ἄρχοντες». Η Βωλά (Βουλή), ή Συμβούλιο Γερόντων, απαντάται σε μία επιγραφή της Αξού του 6^{ου} αιώνα π.Χ. και στις πρόσφατες επιγραφές διαφόρων πόλεων. Ο όρος *πρείγιστος* χρησιμοποιείται στη Γόρτυνα, σε ενικό και πληθυντικό, για να αναφερθεί στα μέλη του Συμβουλίου στις αρχαίες και πρόσφατες επιγραφές. Η Εκκλησία του δήμου ή Λαϊκή Συνέλευση κατονομάζεται στις αρχαιότερες επιγραφές με την λέξη *ἀγορά*. Στις επιγραφές της ελληνιστικής εποχής ο όρος *ἀγορά* υποκαθίσταται από άλλους, όπως *ἐκκλησία*, *πόλις*, *πλήθος*, *κοινόν*, *δήμος*, *χειροτομία*.

Κατά την αρχαϊκή και κλασσική περίοδο αλλά επίσης και κατά την Ελληνιστική περίοδο, οι κρητικές επιγραφές παρουσιάζουν διάφορες αναφορές σε άλλους ἄρχοντες και δημόσιους λειτουργούς, που έχουν ως καθήκον συγκεκριμένες υπηρεσίες, όχι μικρής σημασίας. Οι όροι που χρησιμοποιούνται για να αναφερθούμε σε αυτούς τους δημόσιους λειτουργούς έχουν μεγάλο ενδιαφέρον και θα αναλυθούν σ' αυτή τη εργασία. Τελικά, στη ρωμαϊκή Κρήτη ειδικοί ελληνικοί όροι χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν καθήκοντα και δημόσιους θεσμούς που άνηκαν στη ρωμαϊκή διοίκηση.

The terminology about the public administration of ancient Crete

Angel Martinez

ABSTRACT

In the Cretan political regime, there are three main magistracies: Kosmoi, Council and Assembly. In the Hellenistic period, the Kosmoi are sometimes known as damiorgoi, kosmeteres and archontes. The Boule is found in an inscription of Axos which dates from the sixth century B.C. and is also found in the recent inscriptions of various cities. The term preigistos, both in singular and in plural, is employed in Gortina's ancient and recent inscriptions to make reference to the members of the Council. The word agora is used in ancient inscriptions to name the Assembly. In the Hellenistic inscriptions, the term agora is replaced by others, such as ekklesia, polis, plethos, koinon and demos.

In the Archaic and Classical periods and also in the Hellenistic period, Cretan inscriptions present various references to other magistrates and public officers who are in charge of well-defined functions of not minor importance. The terms employed to refer to these magistrates are of great interest and will be analyzed in this paper. Finally, in Roman Crete, specific terms are used to designate public positions and institutions that belong to the Roman administration.

1 Στο πολιτικό καθεστώς της Κρήτης υπάρχουν τρεις κύριες αρχές: Κόσμοι, Αρχαία Βουλή και Εκκλησία του δήμου¹. Οι ανώτατοι άρχοντες ήταν οι «κόσμοι», που εμφανίζονται σε ολόκληρο το νησί από τις αρχαιότερες επιγραφές μέχρι τις πιο πρόσφατες². Οι αρμοδιότητές τους ήταν παρόμοιες με εκείνες των αθηναίων αρχόντων. Ήταν εκλεγμένοι μέσα από τους σταρτούς ή φυλετικές ομάδες³ (*Νομ.Γορτ.* 5.5-6) και η διάρκεια του αξιώματός τους διαρκούσε ένα έτος. Κατά τον 5^ο αιώνα π.Χ. στη Γόρτυνα χρησιμοποιείται ο όρος «σταρταγέτας» για να σημαίνει τον αρχηγό του «σταρτού» από τον οποίο κατάγονται οι κόσμοι (Αρ.80.4-5). Στις πρόσφατες επιγραφές «ο πρόεδρος των κόσμων» αποκαλείται «πρωτόκοσμος» (Αρκάδες 20.Β.5, Πραισός 7.Α.3, 8.8-9, Λύκτος 18.9, 19.10, και άλλοι) και τα μέλη αυτού του σώματος των αρχόντων έχουν ορισθεί ως «σύνκοσμοι» (Πραισός 7.Α.3-4, 8.11).

Κατά την ελληνιστική εποχή οι κόσμοι είναι επίσης γνωστοί μερικές φορές ως «δαμιουργοί, κοσμητήρες και ἄρχοντες»⁴. Σε μία όσιμη επιγραφή από τη Λύκτο μαρτυρείται επίσης ο όρος «κοσμόπολις» ως έννοια η οποία συγγενεύει με τον όρο «ανώτατος άρχοντας» (Αρ.55.12).

Ο απόκοσμος, που είχε καταγραφεί ότι υπήρχε στη Λύκτο κατά τον 6^ο ή 5^ο αιώνα π.Χ. (SEG 35, 1985, Αρ.991, Α.5) και στην Αζό κατά τα τέλη του 4^{ου} αιώνα π.Χ. (SEG 23, 1968, Αρ.566.14), είναι ένας κόσμος που είχε διορισθεί αλλά ακόμη δεν είχε ασκήσει το καθήκον του.

¹ Για το κρητικό πολιτικό σύστημα βλ., παραδείγματος χάριν, το έργο του R.F. Willetts, *Aristocratic Society in Ancient Crete*, London 1955, επανεκτύπωση Westport, Conn., 1980, σελ.103-195. Ως προς το λεξιλόγιο των κρητικών αρχόντων, βλ. επίσης το έργο του M. Bile, *Le dialecte crétois ancien*, Paris 1988, σελ. 338-342.

² Για τις κρητικές επιγραφές θα χρησιμοποιηθεί το έργο της M. Guarducci, *Inscriptiones Creticae* [ICref.]. I. *Tituli Cretae Mediae praeter Gortynios* (Roma 1935). II. *Tituli Cretae Occidentalis* (Roma 1939). III. *Tituli Cretae Orientalis* (Roma 1942). IV. *Tituli Gortynii* (Roma 1950). Για τις αναφορές του μεγάλου Νόμου της Γόρτυνας (ICref. IV, 72) θα χρησιμοποιηθεί η συντομογραφία *Νομ.Γορτ.* Για τα μεταγενέστερα της Γκουαρντούτσι επιγραφικά ευρήματα θα χρησιμοποιηθεί το *Supplementum Epigraphicum Graecum* [SEG], I-LII, 1923-2002.

³ Για αυτή τη σημασία της λέξης «σταρτός» βλ. το έργο του R.F. Willetts, *The Law Code of Gortyn*, Berlin 1967, σελ.10 γ 65.

⁴ Για τον όρο «δημιουργοί», βλ. τις ακόλουθες επιγραφές: Ολούς Αρ. 4.Α.IV.31, V.35 και VIII.57, Αρ.4.Β.IX.1, X.19, XI.35 και XII.61, Πολυρρηγία Αρ.7.Α.1 και Αρ.7.Β.1, SEG 23, 1968, Αρ.548.2 και Αρ.549.1 (Ολούς), και SEG 41, 1991, Ν.731.2 (Άππερα). Ως προς τους κοσμητήρες, βλ. Ίτανος 3.22, 4.14, 6.8-9, 7.34-35, και ως προς τους ἄρχοντες», Κυδωνία 2.2, Πραισός 9.2-3, Ίτανος 7.10-11, 16-17, 19 και 28-29, 8.21.

Από την άλλη πλευρά, είναι χρήσιμο να σημειώσουμε ότι υπάρχουν «κόσμοι» που ασκούν ειδικές λειτουργίες, όπως ο κόσμος κσένιος, που εμφανίζεται στη Γόρτυνα από τον 7^ο έως τον 5^ο αιώνα π.Χ. και που είχε αναλάβει τους ξένους και τους απελεύθερους (Αρ.14.g-p.2, 30.4, 78.4, 79.15, *Νομ.Γορτ.* 11.16-17), και ο κόσμος ίαροργός, που έχει καταγραφεί ότι υπήρξε στη Γόρτυνα κατά το 2^ο αιώνα π.Χ., με αρμοδιότητες στα θρησκευτικά θέματα (Αρ.195.b.3, 259.6, 260.3 και 6).

Μεταξύ των πρωταρχικών λειτουργιών των κόσμων υπήρχαν πιθανώς εκείνες που είχαν δικαιοδοτικό χαρακτήρα, αλλά αυτές είχαν ενωρίς αναληφθεί από ειδικούς λειτουργούς, που αποκαλούνταν «δικασταί». Ο δικαστής έχει τον «μνάμων» του, ένα «γραμματέα» ή «γραφέα», που τον βοηθούσε στις διαδικασίες και στη φύλαξη του αρχείου (π.χ., Γόρτυνα 42.B.6, *Νομ.Γορτ.* 9.32, 11.53). Χρειάζεται να σημειώσουμε επίσης την ύπαρξη στη νομοθεσία της Γόρτυνας του 5^{ου} αιώνα π.Χ. των όρφανοδικαστών, δηλαδή των «δικαστών ορφανών» (*Νομ.Γορτ.* 12.7 και 11-12). Πρόκειται για άρχοντες που έχουν ως καθήκον να διευθύνουν τη δικαιοσύνη στις σχετικές με τα ορφανά υποθέσεις και να κηδεμονεύουν ορφανά μικρής ηλικίας.

Η Βωλά (Βουλά, Βουλή), ή Συμβούλιο Γερόντων, απαντάται σε μία επιγραφή της Αξού του 6^{ου} αιώνα π.Χ. (Αρ.9.13) και στις πρόσφατες επιγραφές διάφορων πόλεων (π.χ., Γόρτυνα 298, Κνωσός 6.31, Δρήρος 1.C.104, 108 και D.129, Άππερα 3.2 γ 12, Ίτανος 2.3). Τα μέλη του Συμβουλίου εκλέγονταν μεταξύ εκείνων που ήταν «κόσμοι». Ο όρος πρέιγιστος χρησιμοποιείται στη Γόρτυνα, σε ενικό και πληθυντικό, για να αναφερθεί στα μέλη του Συμβουλίου στις αρχαίες (Αρ.80.11) και πρόσφατες επιγραφές (Αρ.184.13, Αρ.294.4 γ 5, και *SEG* 23, 1968, Αρ.589.24). Επίσης απαντάται στην Ιεράπυτνα σε μία όσιμη επιγραφή (Αρ.7.23, βουλῆς πρήγιστος).

Η Εκκλησία του δήμου ή Λαϊκή Συνέλευση κατονομάζεται στις αρχαιότερες επιγραφές με την λέξη άγορά (Γόρτυνα 13.g-i, 80.14, *Νομ.Γορτ.* 10.34, 11.12) και σε μία περίπτωση με τη στερεότυπη φράση τοῖς Γορτυνίοις ψαπίδουσι[ι] (Γόρτυνα 78.1). Στις επιγραφές της ελληνιστικής εποχής ο όρος άγορά υποκαθίσταται από άλλους, όπως έκκλησία (π.χ., Κνωσός 12.10, Μάλλα 2.5), πόλις (π.χ., Αρκάδες 52.2, Αλλαρία 1.18, 2.B.1), πλήθος (π.χ., Κνωσός 12.17), κοινόν (π.χ., Αρκάδες 52.6, Λατώ 2.5-6), δήμος (π.χ., Αρκάδες 19.A.17), χειροτονία (Χερσόνησος 5.1-2⁵).

⁵ Για τη χρήση σ'αυτήν την επιγραφή του όρου «χειροτονία» με την έννοια της εκκλησίας, βλ. την

2 Οι επιγραφές μας παρουσιάζουν άλλους άρχοντες και δημόσιους λειτουργούς, που έχουν ως καθήκον συγκεκριμένες υπηρεσίες, όχι μικρής σημασίας. Στην αρχαϊκή και κλασσική εποχή εμφανίζονται οι ακόλουθοι:

α) ἀγρέτας, άρχοντας της Δρήρου από τον 7^ο-6^ο αιώνα π.Χ. αμφίβολης έννοιας (H. van Effenterre, *BCH* 70, 1946, σελ.590 Αρ.2.2). Μπορεί να πρόκειται για ένα είδος αγγελιοφόρος που ήταν επιφορτισμένος με το καθήκον να συγκαλεί τους πολίτες στη συνέλευση, ή για κάποιον στρατιωτικό υπάλληλο, δηλαδή πρόκειται για τον άρχοντα, που έχει καθήκον να συγκαλεί τους πολεμιστές για την προστασία της πόλης (βλ. H. van Effenterre, *ibid.*, σελ.595-6).

β) δάμιοι, άρχοντες από τη Δρήρο που έδρασαν από τον 6^ο-5^ο αιώνα π.Χ. (P. Demargne-H. van Effenterre, *BCH* 61, 1937, σελ.334 Αρ.1.4), πιθανώς «δημόσιοι θησαυροφύλακες» επιφορτισμένοι με τα οικονομικά⁶.

γ) έσζικαιωτήρες (= *έκδικαιωτήρες), δημόσιοι λειτουργοί της Λύκτου από τον 6^ο-5^ο αιώνα π.Χ., που έχουν αρμοδιότητα να εποπτεύουν για την τήρηση του νόμου, «επιθεωρητές» (*SEG* 35, 1985, Αρ.991.Α.8).

δ) γνώμονες, «υποθηκοφύλακες», που διαπιστώθηκε ότι έδρασαν στη Γόρτυνα κατά τον 7^ο - 6^ο αιώνα (Αρ.14.γ-p.2) και ήταν αντίστοιχοι προς τους μνήμονες ή γραμματείς.

ε) έπόπτας (= έπόπτας), άρχοντας που επιτελεί υπηρεσίες επιθεωρητή, στη Γόρτυνα κατά τον 5^ο αιώνα π.Χ. (Αρ.84.4).

στ) καρποδαίσται, δημόσιοι λειτουργοί επιφορτισμένοι να επιτελούν τη κατανομή και τη συλλογή των καρπών για την διατήρηση των από κοινού γευμάτων (συσσιτίων) στη Γόρτυνα κατά τον 5^ο αιώνα π.Χ. (Αρ.77. Β.5, και αποκατεστημένο στο Αρ. 77.С.3)⁷.

ζ) έσπράτται «επίσημοι εισπράκτορες», δημόσιοι υπάλληλοι από τη Γόρτυνα που έχουν ως καθήκον να εισπράττουν τα δημόσια χρέη, και οι οποίοι αναφέρονται στις επιγραφές του 5^{ου} αιώνα π.Χ. (Αρ.75.Д.2, Αρ.87.1, 7, 8 και 11, Αρ.91.4) και από τον

Guarducci, *ad loc.*

⁶ Βλ. P. Demargne-H. van Effenterre, *ibid.*, σελ.346-7, και F.R. Adrados (επιμ.), *Diccionario Griego-Español*, Madrid 1980-1997, I-V, λ. δήμεος.ΙΙ.1.

⁷ Ως προς αυτούς του δημόσιους λειτουργούς, βλ. το έργο του R.F. Willetts, "Καρποδαίσται", *Philologus* 105, 1961, σελ.145-147.

4^ο/3^ο αιώνα π.Χ. (Αρ.160.Β.7).Επιτελούν μία λειτουργία παρόμοια με εκείνη των πρακτόρων των αθηναίων, που εμφανίζονται, εξάλλου, σε μία πρόσφατη επιγραφή της Ιτάνου (Αρ.7.21-22).

η) τίται, άρχοντες από τη Γόρτυνα που είναι επιφορτισμένοι με το έργο να επιβάλλουν την πληρωμή προστίμων, η ύπαρξη των οποίων καταγράφεται στις επιγραφές από τον 7^ο αιώνα μέχρι τον 3^ο αιώνα π.Χ. (Γόρτυνα 14.g-p.1, 15.a-b.2, 78.5, 79.20, 102.3, 107.1, 165.7 και 169.33). Μπορούσαν να ζητήσουν λογοδοσία από τους «κόσμους», τουλάχιστον σε όσες υποθέσεις ήταν σχετικές με τα πρόστιμα (βλ. Γόρτυνα 14.g-p.1 και 169.33). Αυτή η υπηρεσία των τιτών, επιβεβαιώνεται από το λεκτικό σχόλιο του Ησυχίου τίται· εὔποροι, ἢ κατήγοροι τῶν ἀρχόντων. Οι υπηρεσίες τους ήταν παρόμοιες με εκείνες των λογιστών, που αναφέρονται σε ένα ψήφισμα της Ιτάνου του 3^{ου} αιώνα π.Χ. (Αρ.7.21). Εξάλλου, οι τίται μπορούν να συγκριθούν με τους άρχοντες της Δρήρου από την αρχαϊκή περίοδο που επωνομάζονται οἱ ἕκατι οἱ τᾶς πόλ[ι]ος «οι εἴκοσι της πόλης» (P. Demargne-H. van Effenterre, *BCH* 61, 1937, σελ. 348), οι οποίοι είναι μία επιτροπή ελέγχου, διορισμένη από τη Βουλή, για να εποπτεύει τους «κόσμους».

3 Κατά την ελληνιστική εποχή στην Κρήτη διευρύνεται το δημοκρατικό πολίτευμα. Η ίδια η λέξη «δημοκρατία» εμφανίζεται για πρώτη φορά στα επιγραφικά κείμενα (Γόρτυνα 176.13-14, Κνωσός 9.6, Πριανσός 2.18). Όσον αφορά τους άρχοντες και τους δημόσιους λειτουργούς, απαντώνται οι ακόλουθοι:

α) Ο σύλλογος των αρχόντων που είχε λάβει την επωνυμία «Εὐνομία», έχει καταγραφεί κατά τον 2^ο αιώνα π.Χ. στη Γόρτυνα (Αρ.178.2), στην Ίστρωνα (Αρ.2.2), στη Λατώ (Αρ.5.35, 21.3 γ 24.2), στην Ολούντα (στη Λατώ 5.35), Άπτερα (Αρ.21.7) και Πολυρρηγία (Αρ.9.2). Αυτοί οι άρχοντες πραγματοποιούσαν ταυτόχρονα υπηρεσίες επιτήρησης στους διεθνείς δρόμους, θρησκευτικές τελετές διοικητικού χαρακτήρα και αναστήλωση συγκεκριμένων ναών (βλ. H. van Effenterre, *REA* 44, 1942, σελ.46).

β) νεότας, ἄ, αιπ. νεότας, γεν. νεότας, «Συμβούλιο νέων»⁸ (Γόρτυνα 162.8 και 163.6), σώμα αρχόντων της Γόρτυνας του 3^{ου} αιώνα π.Χ. που είχε σχηματισθεί από νέους. Μέσα από τα μέλη αυτής της αρχής εκλέγονταν με κλήρωση «οι Επτά της αγοράς» (Αρ.162.9-10, οἱ ἑπτὰ κατ' ἀγοράν, | οἱ κα λάχωντι κλαρώμενοι),

⁸ Βλ. R.F. Willetts, "The Neotas of Gortyna", *Hermes* 82, 1954, σελ. 494-498.

άρχοντες με διοικητικές και δικαιοδοτικές λειτουργίες ισοδύναμες με τους αγορανόμους των Αθηνών και άλλων πόλεων. Επίσης πρέπει να σημειώσουμε την χρήση του ρήματος «νεοτατεύω», απαξ, που σημαίνει «ότι κάποιος είναι μέλος μίας νεότας» (Γόρτυνα 164.3, 3ος αι. π.Χ.).

γ) πρόκορμος, υπάλληλος της Γόρτυνας, που ενεργεί ως αντιπρόσωπος των «κόσμων» σε καθορισμένες αστικές πράξεις, όπως στην απελευθέρωση δούλων σε ειδικές περιπτώσεις⁹ (Αρ.235.8). Ο όρος δεν αναφέρεται, λοιπόν, στον «πρόεδρο των κόσμων» (= πρωτόκοσμος), όπως με συχνότητα έχει προταθεί¹⁰.

δ) γυναικονόμος, άρχοντας που γενικά είναι επιφορτισμένος να εποπτεύει τη διαγωγή των γυναικών, και μαρτυρείται σε μία επιγραφή της Γόρτυνας κατά τον 1^ο αιώνα π.Χ. όπου εμφανίζεται με τον τύπο του ρήματος «γυναικονομέω» δηλαδή, «εκτελώ το καθήκον του γυναικονόμου» (Αρ.252.2).

ε) άγορανόμοι, επιθεωρητές της αγοράς, στη Γόρτυνα κατά τον 1^ο αιώνα π.Χ. (Αρ.250-255) και κατά τον 2^ο αιώνα μ.Χ. (Αρ.302.10). Ήταν, όπως φαίνεται, αριθμητικά τρεις και είχαν έναν πρόεδρο και ένα γραμματέα. Ύστερα από το όνομα του γραμματέα, σε μία από τις επιγραφές ακολουθεί το όνομα εκείνου που επονομάζεται «σπεύσδος» (Αρ.253.3). Η λέξη σπεύσδος, που έχει αβέβαιη σημασία, σχετίζεται πιθανώς με το ρήμα «σπεύδω» (βλ. Guarducci, *ad loc.*).

στ) έργεπιστάται «ελεγκτές δημοσίων έργων», μνημονεύονται σε μία επιγραφή των Αρκάδων κατά τον 2^ο αιώνα, σχετική με την αναστήλωση ενός ναού της Αρτέμιδας (Αρ.5.9).

ζ) οίκονόμοι, σώμα δύο αρχόντων ειδικευμένων στο χειρισμό των δημοσίων οικονομικών πόρων, στις Αρκάδες κατά τον 1^ο αιώνα π.Χ./1^ο αιώνα μ.Χ. (SEG 26, 1976-1977, Αρ.1044.1 και 5).

η) έρευταί (= έρευνηταί, βλ. έρεύω = έρευνάω, Ευστάθιος *ad Ιλιάδα* 7.127, Ησύχιος), δημόσιοι υπάλληλοι υπεύθυνοι να ανακαλύπτουν και να εισπράττουν τα χρέη που οφείλονται στο κράτος, στην Κνωσό (13.18, 2ος π.Χ.) και στη Δρήρο (1.D.132,

⁹ Βλ. Martínez-Fernández, "Cretense πρόκορμος", *Fortunatae* 1, 1991, σελ.67-84.

¹⁰ Βλ., π.χ., De Sanctis, *Mon.Ant.* 18, 1907, σελ.344-5* Blass, στο Collitz-Bechtel, *Griech. Dial.-Inschriften*, III.2.3, Göttingen 1904, Αρ. 5009, *ad b3** LSJ λ. πρόκορμος.

3ος/2ος π.χ.).

θ) πράκτορες, δημόσιοι υπάλληλοι επιφορτισμένοι με τις κρατικές εισπράξεις, στην Ίτανο κατά τον 3^ο αιώνα π.Χ. (7.21-22).

ι) λογισταί, ελεγκτές λογαριασμών, στην Ίτανο κατά τον 3^ο αιώνα π.Χ. (7.21).

κ) ταμίαις, θησαυροφύλακας, στη Γόρτυνα (Αρ.235.6) και στα Άπτερα (Αρ.3.17) κατά τον 2^ο αιώνα π.Χ.

λ) συγκριτάς, δημόσιος υπάλληλος, γνωστός κατά τον 3^ο αιώνα π.Χ. στην Ιεράπυτνα και στην Πραισό (Ίτανος Αρ.1.Β.56-7 και 65-66), που είχε ως καθήκον την ανάληψη υποθέσεων σχετικών με τα κοπάδια που έβοσκαν στην περιοχή μιάς πόλης αλλά που προέρχονταν από άλλη πόλη και υποθέσεων σχετικών με τους τόπους που παραχωρούνταν στους βοσκούς της άλλης πόλης για την κατασκευτή των ποιμνιοστασίων¹¹.

μ) ὄροι, άρχοντες από τη Γόρτυνα περί των οποίων γνωρίζουμε λίγα και οι οποίοι ήταν ίσως «επόπτες» (Γόρτυνα 184.α.13, 2ος π.Χ.). Η λέξη σχετίζεται πιθανώς με την ομηρική λέξη «ούρος» δηλαδή φύλακας και στηρίζεται επάνω στη ρίζα **worwo*.-

ν) κρητάρχας, πρόεδρος του Κοινού των Κρητών, στη Γόρτυνα κατα τον 1^ο αιώνα π.Χ. (Αρ.250.2-3).

ξ) σύνεδροι, απεσταλμένοι από διάφορες πόλεις της Κρήτης για τις συνελεύσεις του Κοινού των Κρητών, στη Γόρτυνα κατά τον 2^ο αιώνα π.Χ. (Αρ.175.4 και 197.1).

4 Κατά τα έτη 69-67 π.Χ. ο ύπατος Κόϊντος Καικίλιος Μέτελλος υποτάσσει όλη τη νήσο Κρήτη στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Μετά την κατάληψη της Κρήτης από τους Ρωμαίους, ιδρύεται η επαρχία Κρήτης και Κυρήνης με αντικειμενικό σκοπό να καταστήσουν πιο αποτελεσματικό τον έλεγχο των Ρωμαίων επί της Αιγύπτου ενώ η έδρα του Επαρχιακού Συμβουλίου της Κρήτης τοποθετείται στη Γόρτυνα. Ο πρόεδρος του νέου Συμβουλίου, επονομαζόμενος αρχικά «Κρητάρχας», εμφανίζεται στις επιγραφές (*ICret.* IV, αρ. 250, 1ος αι. π.Χ.) και στα νομίσματα. Η Κρήτη διοικούνταν από έναν ανθύπατο, ο οποίος συνοδευόταν από έναν *quaestor*, έναν *legatus* και από εκπροσώπους της εξουσίας. Οι

¹¹ Βλ. H. et M. van Effenterre, *BCH* 109, 1985, σελ.183 σημ. 100.

ρωμαίοι δημόσιοι υπάλληλοι εγκαταστάθηκαν στη Γόρτυνα, όπου φαινόταν ότι υπήρχε επίσης μία ειδική ρωμαϊκή συνέλευση (*conventus*).

Μετά τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις του Διοκλητιανού, περίπου στα 295-297 μ.Χ., η Κρήτη αποχωρίζεται από την Κυρήνη και ενώνεται κατά τη διάρκεια μιας σύντομης περιόδου με τη Διοίκηση της Μοισίας (*Diocesis Moesiae*). Αργότερα, ο Κωνσταντίνος ο Μέγας (324/337) ένωσε την Κρήτη με την ευρύτερη αυτοκρατορική διοικητική ενότητα της Ιλλυρίας (*Praefectura Praetorio Illyrici*) και κατ' αυτόν τον τρόπο η Κρήτη έμεινε υποταγμένη στη διοίκηση του *praefectus* του Πραιτωρίου της Ιλλυρίας. Αυτή την εποχή η Γόρτυνα εξακολουθεί να είναι η πρωτεύουσα της Κρήτης και σε μερικές επιγραφές κοσμεύεται με τον τίτλο της μητρόπολης (*ICret. IV, 285, 15 y 336 a-b, 8, 4ος αι. μ.Χ.*).

Μία από τις σαφέστερες αποδείξεις αυτού που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «ελληνικότητα» των κρητικών πόλεων κατά την διάρκεια της αυτοκρατορικής περιόδου της Ρώμης, είναι η κυρίαρχη και στην πλειονότητα των περιπτώσεων η αποκλειστική χρήση, συμπεριλαμβανομένων μερικές φορές περιπτώσεων κρητών που είχαν αυτοκρατορικά ρωμαϊκά *nomina*, της ελληνικής γλώσσας στις επιγραφές όχι μόνο στο ιδιωτικό πεδίο αλλά επίσης και στο πλαίσιο του δημοσίου χώρου των επισήμων κρατικών εγγράφων. Αυτή την εποχή, οι επιγραφές οι γραμμένες στα λατινικά είναι πολύ λίγες. Από τις πολυάριθμες κρητικές επιγραφές που σώζονται από την αυτοκρατορική περίοδο της Ρώμης, γύρω στις εννιακόσιες, στη λατινική γλώσσα είναι γραμμένες μόνο περίπου εξήντα πέντε.

Παρ' όλα αυτά, μερικές φορές εμφανίζεται εμφιλοχώρηση των λατινικών στα ελληνικά. Αυτό το φαινόμενο μπορεί να παρατηρηθεί σε συγκεκριμένες λεπτομέρειες που αξίζουν μνείας. Ας δούμε μερικές από αυτές.

Στην κρητική ονοματολογία της αυτοκρατορικής περιόδου της Ρώμης η χρησιμοποίηση των ονομάτων *praenomina* που αναφέρονται σε άνδρες και σε γυναίκες στις επιτύμβιες επιγραφές πρέπει να ερμηνεύονται υπό την επίδραση της λατινικής ονοματολογίας.

Η χρήση σε πολλές επιγραφές κοινών συντομογραφημένων ονομάτων οφείλεται στην επίδραση της λατινικής, όπου οι συντομογραφίες στις επιγραφές είναι πολύ συχνές.

Στις αυτοκρατορικές επιγραφές της Κρήτης που είναι γραμμένες στην ελληνική γλώσσα, ειδικά στις τιμητικές, χρησιμοποιούνται συχνά στερεότυπες εκφράσεις για να εκφράσουν τιμητικούς τίτλους, οι φράσεις δε αυτές είναι μεταφράσεις λατινικών όρων ή φράσεων χρησιμοποιημένων στα λατινικά, μέσα σε παρόμοια επιγραφικά συμφραζόμενα. Ας δούμε εν συνεχεία μερικούς από αυτούς τους όρους. Ο όρος *Σεβαστός*, μετάφραση από τα λατινικά

Augustus (passim): Ο τίτλος ἑξοχώτατος (*ICret.* IV, 312, 5), που έχει την ίδια σημασία με την λατινική λέξη *eminentissimus*: μεγαλοπρεπέστατος (*ibid.* 315, 3), που χρησιμοποιείται με την ίδια σημασία με την λέξη *magnificentissimus*: Τα στερεότυπα επίθετα ἐπιφανέστατος (*ibid.* 283, 2) και ἀνδρειότατος (*ibid.* 283, 2), τα οποία σημαίνουν το ίδιο με τα λατινικά επίθετα *nobilissimus* και *fortissimus* αντίστοιχα: κράτιστος (*ibid.* 301, 2), ὀρος χρησιμοποιούμενος με την ίδια σημασία που έχει το *egregius*: Ο τίτλος διασημότητος, που προστίθεται σε μερικούς ἄρχοντες κατά τον 3^ο και 4^ο αιώνα μ.Χ. σημαίνοντας το ίδιο με την λέξη *perfectissimus* (*ibid.* 282.5 γ 283.4): Το επίθετο ἀήττητος, χρησιμοποιούμενο ως τίτλος ρωμαίων αυτοκρατόρων (*ibid.* 284a.1 και 284b.1), με την ίδια σημασία που έχει η λατινική λέξη *invictus* (βλ. *ibid.* 281, 5): Η φράση δημαρχική ἔξουσία¹², συχνή στη γενική πώση για αυτοκρατορικούς τιτλούχους, αποτελεί μετάφραση από το λατινικό *tribunicia potestas* (*ICret.* I, XVIII, 17.3, 18.6, 19.5, 21.5, 22.5, 23.4, 27.5, 28.3, 29.6, 30.6, 32.6, 33.5, 39.5, 40.4, 41.6, 42.7, 49.1, Λύκτος: *ICret.* II, VI, 2.2, Κάντανος: *ibid.* X, 5.2, *ibid.* XI, 5.3, Δικτυναίο: *ibid.* XII, 29.2, Ελεύτερνα: *ICret.* IV, 200. 2, 275, 3): Η φόρμουλα ὁ τῆς οἰκουμένης δεσπότης, τίτλος προσαρτώμενος στους αυτοκράτορες που χρησιμοποιείται ορισμένες φορές στην Κρήτη (*ICret.* IV, 282.4, 283.3, 284a.3 και 284b.3) και σε άλλες ελληνικές περιοχές εκτός της Κρήτης (π.χ., *IG* II-III², 3, 1, 5205.1: *IGBulg.* III, 1, 881.3: *IGBulg.* III, 1, 1510.8: Haussoullier, *Milet* σελ. 288, γραμμή 4 = Dittenberger, *Sylloge*³, 906 A, 4, κτλ.), σημαίνει το ίδιο με τον λατινικό τίτλο *dominus totius orbis* «κυρίαρχος ὅλου του κόσμου».

Στις ελληνικές επιγραφές της Κρήτης μερικές φορές χρησιμοποιούνται ελληνικοί ὀροι για να προσδιορίσουν καθήκοντα και δημόσιους θεσμούς της Ρωμαϊκής διοίκησης. Ας παραθέσουμε, παραδείγματος χάριν, τους ακόλουθους: αὐτοκράτωρ, με το νόημα του λατινικού *imperator (passim)*, χρήση που μαρτυρείται πολύ συχνά στα ελληνικά¹³ ενώ ο αυτοκρατορικός τίτλος ἀνθύπατος¹⁴ στα ελληνικά είναι μετάφραση από το λατινικό *proconsul* (βλ., π.χ., *ICret.* I, XVIII, 44.2, Λύκτος: *ICret.* II, VI, 2.4, Κάντανος: *ibid.* XI, Δικτυναίο: *ibid.* XII, 29.4, Ελεύτερνα: *ICret.* IV, 200.11, 296.5, 297.3, 299.4, 301.3, 314.3, 327.4, 329.2, 431.1, Γόρτυνα): Ο ελληνικός τίτλος ἀντιστράτηγος¹⁵ είναι μετάφραση από το λατινικό *pro praetore* (*ICret.* III, III, 21, 5, 2ος αι. μ.Χ., Ιεράπυτνα: *ICret.* IV, 296, 9 και 297,

¹² Βλ., π.χ., *DGE*, λ. δημαρχικός, 1.

¹³ Βλ., π.χ., *DGE*, λ. αὐτοκράτωρ, II.

¹⁴ Βλ., π.χ., *DGE*, λ.

¹⁵ Βλ., π.χ., *DGE*, λ.

7, 161-192 μ.Χ., Γόρτυνα· *ibid.* 302, 3, 182 μ.Χ.· *ibid.* 306A.4, 150-250 μ.Χ.): Ο τίτλος στα ελληνικά ὑπατικός είναι μετάφραση από την λατινική λέξη *consularis* (*ICret.* I, XXII, 13.A.3, τα τέλη του 4ου αι. μ.Χ., Ολούς· *ICret.* IV, 284a.11 και 284b.10, 381-383 μ.Χ., Γόρτυνα· *ibid.* 312, 11, 372-376 μ.Χ.· *ibid.* 313.3, 381-384 μ.Χ.· *ibid.* 314.7, 379-382 μ.Χ.· *ibid.* 315.11, 382 μ.Χ.· *ibid.* 316.6, 384 μ.Χ.· *ibid.* 317.9, 383 μ.Χ.· *ibid.* 318.9, 384 μ.Χ.· *ibid.* 319.10 και 320.9, 381-384 μ.Χ.): Το ουσιαστικό ταμίας, που χρησιμοποιείται με την σημασία του λατινικού *quaestor* (βλ., π.Χ., *ICret.* III, III, 20.3 γ 21.4, 2ος αι. μ.Χ., Ιεράπυτνα· *ICret.* IV, 292.3, 296.8, 297.6, 302.2, 306A.3, 323, 2, Γόρτυνα· *SEG* 28, 1978, 739 = *ICret.* IV, 432, Γόρτυνα)· Δίκη, όρος χρησιμοποιούμενος για αναφορά στο Praetorium της Γόρτυνας¹⁶, μέγαρο του κυβερνήτη στο οποίο εδρεύει η διοίκηση της δικαιοσύνης (*ICret.* IV, 313.8, 323.5, 325.3¹⁷)· χιλίαρχος, λέξη χρησιμοποιούμενη με την έννοια του λατινικού *tribunus militum* σε επιγραφές της Γόρτυνας του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. (*ICret.* IV, 296.6 γ 297.4, 161-192 μ.Χ.)· ὑπαρχος, όρος που χρησιμοποιείται σε ένα τιμητικό επίγραμμα της Γόρτυνας των αρχών του 5^{ου} αιώνα, για να προσδιορίσει τον «Praefectus του Πραιτωρίου της Ιλλυρίας» (*praefectus praetorio Illyrici*) στους οποίους την εξουσία είχε υποταχθεί η Κρήτη από την εποχή του Κωνσταντίνου (*ICret.* IV, 325, 1). Η χρησιμοποίηση αυτής της τελευταίας λέξης με την αποδεδειγμένη αξία είναι αρκετά γνωστή εκτός της Κρήτης σε έμμετρες επιγραφές της ίδιας εποχής (βλ., π.Χ., *IG* II-III², 4224 και 4226· και *IG* VII, 94, Μέγαρα· όλες από τον 5ο αι. μ.Χ.).

Επίσης παρατηρείται μία συγκεκριμένη επίδραση της λατινικής γλώσσας στην χρήση μερικών όρων της ορολογίας της πελατείας, όπως τὸν φίλον, τύπος χρησιμοποιούμενος στο τέλος μερικών τιμητικών επιγραφών (*ICret.* IV, 301, 6· 302, 10-11· 305, 15, Γόρτυνα)· τὸν ἀξιολογώτατον, έκφραση που στα λατινικά σημαίνει *vir perfectissimus*, δηλαδή «τελειώτατος άνδρας» (*ICret.* I, XIII, 1, Ίνατος)· τὸν πάτρωνα (*ICret.* I, 58, Λύκτος· *ICret.* IV, 289, Γόρτυνα).

Στις κρητικές επιγραφές της αυτοκρατορικής περιόδου χρησιμοποιούνται μερικές φορές επίσης μεταγραφές από λατινικές λέξεις που αναφέρονται στην κυριαρχία του συστήματος της διοίκησης, όπως Καίσαρ (*passim*), πραιτώριον (*ICret.* IV, 284b.7, 312.7, 317.4,

¹⁶ Βλ. A. Martínez Fernández, "El vocabulario de los epigramas cretenses de época imperial", *Actas del VIII Congreso Español de Estudios Clásicos*, Τόμος I, Madrid 1994, σελ. 191.

¹⁷ *ICret.* IV, 313.8, s. IV d.C., παρὰ τὴν Δίκην ἀνέστησαν "δίπλα στο Praetorium ἔστησαν το ἄγαλμα", *ibid.* 323.5, προθύροισι <Δίκης "στις στοές του Πραιτωρίου", *ibid.* 325.3 ἀγχίθυρος δ' ἔστηκα Δίκης "ευρίσκομαι δίπλα στην πύλη του Πραιτωρίου".

318.4), *πρετώριον* (*ICret. IV, 284a.7*), *λεγεών* (*ICret. IV, 296, 6 και 7*).

Στις κρητικές πόλεις η εξουσία εξασκούνταν από μία συνέλευση (έκκλησία, δήμος, πόλις), ένα συμβούλιο (βουλή) και από μία ένωση εκλεγμένων αρχόντων, που ονομάζονταν κόσμοι. Είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε ποιές ήταν οι αρμοδιότητες της συνέλευσης και της βουλής στην αυτοκρατορική περίοδο, αλλά εν πάση περιπτώσει μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι ο ρόλος τους δεν ήταν απλά διακοσμητικός. Αντιθέτως, οι αρμοδιότητες των συνελεύσεων και της βουλής, ήταν, εντός των ορίων της ρωμαϊκής εξουσίας, ουσιαστικές για τη διοίκηση των πόλεων. Φαίνεται ότι οι κόσμοι στην ρωμαϊκή περίοδο ήταν τέσσερις και εκλέγονταν ετησίως αν και μπορούσαν να αναλάβουν τα καθήκοντά τους πάνω από μία φορά. Ένας από τους τέσσερις ήταν ο επώνυμος άρχοντας, και επονομαζόταν πρωτόκοσμος.

Το αναφερθέν πολιτικό σύστημα ήταν σε ισχύ γενικά σε όλες ή στην πλειονότητα των κρητικών πόλεων, δηλαδή, στους οικισμούς στους οποίους οι Ρωμαίοι αναγνώριζαν το καθεστώς πόλης. Εν τούτοις, είναι χρήσιμο να σημειώσουμε δύο εξαιρέσεις, τις εξής: τη ρωμαϊκή αποικία της Κνωσού και το μεγάλο αριθμό ρωμαίων πολιτών που είχαν εγκατασταθεί στη Γόρτυνα. Και στις δύο περιπτώσεις οι Ρωμαίοι είχαν τη δική τους οργάνωση με τους δικούς τους άρχοντες, και τη δική τους αυτοκρατορική λατρεία¹⁸.

Επάνω από το επίπεδο της διοικητικής τοπικής οργάνωσης που υπήρχε στις πόλεις, η οργάνωση παρουσιαζόταν σε ένα επίπεδο ανώτερο ή επαρχιακό, το οποίο αντιστοιχεί στο Κοινόν τῶν Κρητῶν, το Κοινό Κρητικό Συμβούλιο, που ήδη υπήρχε στην ελληνιστική περίοδο¹⁹. Σύμφωνα με την τακτική που συνήθως ακολουθείτο από τους ρωμαίους, το Κοινό Κρητικό Συμβούλιο δεν σταμάτησε να ασκεί τη λειτουργία του μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση. Η ύπαρξή του μαρτυρείται σε επιγραφές μέχρι τα τέλη του 4^{ου} αιώνα μ.Χ. (Κοινόν τῆς τῶν Κρητῶν ἐπαρχίας) και είναι πιθανόν να συνέχισε να υφίσταται πολύ αργότερα.

Ο πρόεδρος του Κρητικού Επαρχιακού Συμβουλίου αρχικά είχε τον τίτλο του Κρητάρχα κατά τον 1^ο αιώνα π.Χ., αλλά ύστερα ονομάσθηκε ἀρχιερεύς. Επίσης εμφανίζεται ο τίτλος πρωτεύων (*ICret. IV, 313, 6*), που φαίνεται να αντιστοιχεί στο λατινικό *principalis*, και ειδικά

¹⁸ Βλ., π.χ., Δ. Τσουγκαράκης, "Ρωμαϊκή Κρήτη", στο Ν. Μ. Παναγιωτάκης, *Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός*, Ι, Ηράκλειο 1987, σελ. 298.

¹⁹ Για τον όρο Κοινόν κατά την ελληνιστική περίοδο, βλ. το σχετικό κείμενο του Α. Chaniotis, "The Epigraphy of Hellenistic Crete. The Cretan Koinon: new and old evidence", *XI International Congress of Greek and Latin Epigraphy*, Atti I, Roma 1999, σελ. 287-299.

στά ελληνικά δεκαπρώτος ή *decemprimus*.

Η θητεία του ἀρχιερέως ήταν ετήσια, αλλά μπορούσε να εκλεγεί δύο φορές και πιθανώς ακόμη περισσότερες. Αυτό το καθήκον ήταν άκρως δαπανηρό αλλά τα πρόσωπα που το ασκούσαν είχαν μία υψηλή κοινωνική θέση τόσο στην κρητική κοινωνία όσο και στην κοινωνία της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

Εκτός από τους κρητικούς θεσμούς κάθε πόλης και του Κρητικού Επαρχιακού Συμβουλίου υπήρχαν οι άρχοντες και οι δημόσιοι υπάλληλοι της ρωμαϊκής εξουσίας στο νησί. Επικεφαλής της ρωμαϊκής επαρχίας της Κρήτης και Κυρήνης ήταν ένας διοικητής με το βαθμό του ανθυπάτου. Οι αρμοδιότητες αυτού του διοικητή ήταν πολύ ευρείες και μεταξύ αυτών βρισκόνταν οι δικαστικές, οι αναφερόμενες σε ιδιωτικές ή δημόσιες υποθέσεις, οι υποθέσεις του δημοσίου θησαυροφυλακίου και οι οικονομικές. Ως διοικητής είχε τη βοήθεια από μερικούς υψηλά ισταμένους δημοσίους υπαλλήλους (*quaestor* και *legatus*), από έναν αριθμό προσωπικών φίλων, καθώς και από τους μικρούς κατά το αξίωμα δημοσίους υπαλλήλους της δημόσιας διοίκησης που αποτελούσαν τμήμα του γραφείου του.

Ángel Martínez Fernández

Facultad de Filología - Universidad de La Laguna –
E-38071 – La Laguna (Tenerife) - SPAIN
e-mail: amarfer@ull.es